

СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДВОЧЛЕННИХ ОЙКОНІМІВ ЧЕРКАЩИНИ

У статті розглянуто принципи виділення мотивів номінації двочленних складених назв населених пунктів Черкащини та встановлено їх продуктивність. Особливу увагу зосереджено на детальному описі структурно-граматичних особливостей двокомпонентних ойконімів, головною частиною яких є іменник, поєднаний з атрибутивним членом. Домінантною виявилася модель «прикметник + іменник», яка виникла в результаті сполучення адміністративно-господарських чи географічних термінів із якісними, присвійними, відносними прикметниками та ад'єктонімами. Такі означення характеризують об'єкт за фізичними властивостями ґрунту, розміром, місцем розташування, характером рослинності тощо. Процес називання денотата відбувався за принципом метонімії, синекдохи або як наслідок метафоричного порівняння. До складених номінацій, що втратили продуктивність у сучасній ойконімії, належать назви поселень, мотиваційною основою яких стало поєднання слов'янських автохтонних особових імен відапелятивного походження або християнських антропонімів та адміністративно-господарських термінів. Матеріал дослідження дозволяє констатувати, що для ойконімікону Черкащини нетиповими є також найменування типу прийменникових конструкцій (так звані ойконіми-орієнтири). Вихідною лексичною базою при творенні таких назв найчастіше ставали мікротопоніми, рідше – гідроніми та інші ойконіми.

Ключові слова: складений двочленний ойконім, атрибутивне означення, колоратив, ад'єктонім, бінарна опозиція.

Складені найменування поселень, або назви-словосполучення представлені в ойконімії системі будь-якого регіону. Польський топономаст С. Роспанд, аналізуючи слов'янські топоніми, розглядав номінації-словосполучення (zestawienia syntaktyczne) разом зі складними (złożenia, zrosty) й об'єднував їх під назвою «композиційні» [11, с. 49]. Не розмежовував їх і В. Никонов, з тим, «щоб з'ясувати взаємне співвідношення компонентів, в основному однорідне і в злитих формах, і в словосполученнях» [5, с. 91]. Однак словосполучення могли утворюватися не лише шляхом лексикалізації, злиттям його компонентів, але й у результаті еліптизації одного з них [1, с. 346]. З огляду на це складені назви населених пунктів Черкащини ми розглядаємо як окремий тип номінації.

Об'єктом нашого дослідження є структура та якісний склад компонентів двочленних найменувань поселень Черкаської області. У кількісному відношенні вони становлять 10,1 відсотки від загальної кількості ойконімів. Найбільшу формацію утворюють квалітативні номінації, до складу яких входять прикметник з атрибутивним навантаженням (вказує на певну особливість поселення – ознаку за якістю [4, с. 46]) та іменник (географічний (далі ГТ) або адміністративно-господарський термін (далі АГТ), ойконім, рідше – відантропонімний дериват).

Домінантними виявилися назви, прикметникова частина яких вказує на розмір та зовнішній вигляд населеного пункту й виражена означеннями *великий, довгий, кривий, крутий, малий / маленька, мокрий, нижній, рубаний, середній, товстий* у пре- чи постпозиції (18,3 %): *Велика Цеберманівка* (сучасн. *Іванівка* (Ум)), *Довга Гребля* (Лс), *Полянка-Маленька* (сучасн. *Геронимівка* (Чк)), *Середні Хутори* (Мс). Досить часто серед найменувань цього типу спостерігається факт утворення на базі вже наявних номінацій парних і непарних бінарних опозицій, де антонімічні означення виступають у своєму основному призначенні – виділяти пари серед подібних дериватів [2, с. 53]: *Великі Канівці – Малі Канівці* (Чб), *Мала Іванівка* (Хр) –

Іванівка (Ум). Як правило, для більшості складених назв Черкащини, які утворюють повну опозицію, характерною є плуральна форма або категорія жіночого та чоловічого роду.

Порівняно велику групу формують назви-словосполучення, що виникли в результаті поєднання прикметникової частини зі значенням кольору (*білий, зелений, красний, чорний*) та атрибутивного компонента, вираженого ГТ або АГТ (5,7 %): *Біле Озеро* (Чк), *Зелена Діброва* (Гр), *Красний Кут* (Кн), *Чорна Кам'янка* (Мн).

Ойконімна система Черкащини широко представлена складеними денотатами, в яких означуваними лексемами виступають назви існуючих населених пунктів, ГТ, АГТ або відгідронімні денотати, а означеннями – прикметники *новий (-а, -е), старий (-а, -е)*, що вказують на вік поселення (9,4 %): *Нова Гребля* (Жш), *Нова Дмитрівка – Дмитрівка* (Зл), *Стара Гута* (Чр), *Старий Коврай* (Чб), пор. р. *Коврай* (ліва притока Супою та Дніпра) [8, с. 259]. Утворюючи нові ойконіми, атрибутивні компоненти чітко виконують тут диференціюючу функцію: *Нова Буда* (К.-Ш) – *Стара Буда* (Зв). Окремі складені найменування поселень протиставляються антонімічними означеннями, вираженими порядковим числівником *перший* та якісним прикметником *новий*: *Павлівка Перша – Нова Павлівка* (Тл). Не завжди дотримувався принцип співвідношення між назвою та дійсним статусом поселення (*Нове Місто* (с., Мс)). Одиничним прикладом представлено двокомпонентне найменування з позитивно-експресивним («ідеологічним») навантаженням: *Нове Життя* (Чб).

Доповнюють групу лексикалізованих словосполучень, що вказують на хронологічний порядок заснування деривата, числівникові ойконіми (4,9 %). Більшість назв цієї моделі виникла внаслідок штучно проведеного поділу населених пунктів, напр.: *Деренковець Перший – Деренковець Другий* (сучасн. *Деренковець* (К.-Ш)). Кілька номінацій репрезентують числівниково-іменникові конструкції, де іменник виражений скороченою або повною

формою АГТ: *15 арт. (Чб), 26 арт. / артіль 26* (сучасн. *Франківка (Чб)*). Отже, числівники у складених назвах мають властивість виражатися і цифрами, і словами та займати пре- чи постпозицію стосовно іменникового компонента.

У семантичному відношенні цікавими є прикметниково-іменникові найменування поселень, атрибутивний член яких вказує на постійні (внутрішні) ознаки денотата (4,5 %). Найбільш вживаним було поєднання емоційно-експресивних означень із позитивним забарвленням *веселий* та АГТ чи ГТ (2,4 %): *Веселий Кут* (Тл), *Веселий Поділ* (Чб). Рідкісною для системи назв поселень Черкащини є ойконімна конструкція з пейоративним забарвленням: *Лютий Садок* (К.-Ш). Поява таких найменувань зумовлена впливом світобачення на лінгвоментальну поведінку місцевого населення.

До малопродуктивних у структурно-семантичному відношенні належать ойконіми, в яких атрибутив виражає дотикові властивості (лексеми *гострий, сухий, теплий* (2,4 %): *Гостра Могила* (Др), *Сухий Обірок* (Зл), *Теплий Яр* (Гр), вказує на відношення до предметів (*глиняний* (0,4 %): *Глиняна Балка* (Шп)), характеризує рослинний, рідше тваринний світ регіону (*вербовий, вільшаний, дубовий* (2,8 %); *вовчий, лисичий* (0,8 %): *Вербова Балка* (сучасн. *Бересняги* (Кн)), *Вільшана-Слобідка* (Ум), *Дубовий Яр* (Кн); *Вовків Яр* (Лс), *Лисича Балка* (Кп)). Одиничним прикладом репрезентовано повну бінарну опозицію, диференціюючу функцію в якій виконують прикметники *мокрый – сухий*, а іменникова частина за походженням є відгідронімною: *Мокра Калигірка – Суха Калигірка* (Кп) – від *р. Калигірки* (права притока Великої Висі, ліва притока Синюхи) [8, с. 229].

При вивченні ойконімів-словосполучень Черкаської області викликають інтерес складені найменування, що виникли в результаті поєднання ад'єктонімів з АГТ (5,3 %: *Бубнівська-Слобідка < Бубнове* (Зл), *Конельські Хутори < Конела* (Жш)), ГТ (1,2 %: *Дубина-Семенівська < Семенівка* (Лс), *Куцівський Яр < Куцівка* (См)) або назвами населених пунктів (2,8 %:

Конельська-Попівка < *Конела* (Жш), *Попівка* (Мн)). Лексикалізовані терміни у складених назвах займали пре- чи постпозицію відносно атрибутивного означення. Їх основне призначення – давати вказівку на місце локалізації денотата відносно певного поселення.

Крім розглянутих типів номінацій, у досліджуваній системі зустрічаються двочленні утворення населених пунктів із плюральними ад'єктонімами відгідронімного походження в основі. Домінантну позицію займають моделі, в яких один із компонентів, мотивований назвою річки *Коврай*, сполучається з генітивними та номінативними сингулярними посесивами (2,8 %: *Каврайські: Гермашева* (Зл) < особова назва (далі ОН) *Гермашев* [10, с. 88], *Каврайські: Ільяшенка* (Зл) < ОН *Ільяшенко* [10, с. 271], *Каврайські: Петровській* (Зл) < ОН *Петровській* [10, с. 562]). Не набула поширення номінативна конструкція, до складу якої входять відгідронімне означення та адміністративно-господарський термін (0,4 %): *Коврайські Хутори* (Зл).

Заслужують на увагу локативно- та квалітативно-посесивні ойконімосполучення, мотиваційною основою яких стали слов'янські автохтонні особові імена відапелятивного походження (7, % %), християнські антропоніми (3,4 %) та апелятиви (2,4 %): *Слюзчина Слобідка* (Зл), *Княжа Криниця* (Мс), *Михайлова Гора* (Кн). Поряд із сингулярними прикметниково-іменниковими посесивами, фіксуємо приклади плюральних утворень (0,8 %): *Павленковы хутора* (сучасн. *Павленки* (Чб), *Шубині Стави* (Лс)).

Помітну групу становлять іменниково-прикметникових конструкцій, в яких простежується поєднання АГТ, що вказують на тип поселення, з ад'єктонімами (6,2 %: *Буда-Бровахівська* < *Бровахи* (К.-Ш)).

З-поміж складених моделей найменувань ойконіміїної системи Черкащини виокремлюємо двочленні номінації з обома іменниковими компонентами (10,6 %). Як окремий приклад досліджуваної конструкції розглядаємо складені назви поселень, в яких термін (адміністративний чи

географічний) сполучається з ойконімом (1,2 %: *Радг. Рецюхівщина* < *Рецюківщина* (Др), *Степ-Леонівщина* < *Леонівщина* (Др)) або повним, усіченим чи усічено-суфіксальним антропонімом (1,6 %: *Самъ Городокъ* (сучасн. *Самгородок* (См)) < ОН *Самъ* < *Самійло*, *Самуїл* [7, с. 558], *Степ-Монощина* (Зл) < ОН *Моня* < *Мирон* [10, с. 234], *Юстинъ Гродъ* (Жш) < ОН *Юстин*, *Устин* [10, с. 369]).

На відміну від назв попередньої групи, у структурі наступних ойконімів фіксуємо зміну позиції номенклатурного терміна стосовно іншого компонента, вираженого апелятивом або ойконімом (1,6 %): *Гаївка-ферма* (К.-Ш), *Коврай-Левада* < *Коврай* (Зл).

До спадних лексикалізованих моделей номінацій населених пунктів Черкащини відносимо поєднання двох ойконімів (3,7 %: *Деркачівка-Зелений Гай* < *Деркачівка* (Др) та *Зелений Гай* (Др)), адміністративно-господарського деривата з генітивним сингулярним посесивом (2,1 %: *Слобода Мироновича* (Чк) < ОН *Миронович* [10, с. 234]), гідроніма з ойконімом (0,4 %: *Коврай-Безбородьків* (Зл) < р. *Коврай* та с. *Безбородьки* (Др)).

Урізноманітнюють систему двочленних денотатів досліджуваної території посесивні словосполучення, сформовані в результаті поєднання двох структурно самостійних, непідрядних імен (неподільних для географічного деривата) у номінативній чи генітивній формах. Вірогідно, твірними основами для таких найменувань ставали особові імена посесорів (3,3 %): *Губової Галки* (Лс), *Савченко-Бажаний* (Зл), *Федора Морозова* (сучасн. *Федюківка* (Лс)). Можливо, має місце факт виникнення назви з двох антропонімів при злитті сусідніх поселень або внаслідок існування старої та нової назви населеного пункту [6, с. 137] (0,4 %): *Самбури та Хомен*. (Лс).

У радянський період набувають широкого використання ойконімоутворення з посиленням ідеологічним значенням. Якщо раніше географічні найменування у момент виникнення виконували в основному функцію описування об'єкта, яка полягала у підкресленні характерної риси

його природних особливостей чи у відбитті факту належності певній особі, то більшість назв згаданого типу немає безпосереднього зв'язку з відповідною реалією [3, с. 655].

Місцевий ойконімікон репрезентує обмежену кількість назв-посвят (3,7 %), основним призначенням яких було увіковічення загальновідомої події. За характером твірних дериватів вичленовуються сполуки колоратива та іменника (у більшості випадків – АГТ), двох іменників у формі називного та родового відмінка, напр.: *Жовтневий Промінь* (Чб), *Здобуток Жовтня* (Тл), *Червона Дача* (Др).

Таким чином, дослідження структури та семантики двочленних складених назв населених пунктів Черкащини засвідчує строкатість моделей, серед яких абсолютну більшість становлять прикметниково-іменникові номінації (74,2 %). Значно менше іменникових (14,7 %) та іменниково-прикметникових (6,2 %) найменувань поселень. Малопродуктивними виявилися складені ойконіми, атрибутивний компонент яких виражений числівником (4,9 %).

Список використаної літератури

1. Карпенко Ю. А. Топонімія Буковини // Дис. док. філол. наук / Ю. А. Карпенко. – Чернівці, 1967. – 520 с.
2. Корепанова А. П. Антонімія в ономастиці // Мовознавство / А. П. Корепанова. – 1979. – № 4. – С. 52–59.
3. Масенко Л. Т. Історія власних назв // Історія української мови. Лексика і фразеологія / Л. Т. Масенко. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 620–659.
4. Матей Л. П. Русская ойконимия с точки зрения семантической и структурной эволюции // Формирование и развитие топонимии: Сборник научных трудов / Л. П. Матей. – Свердловск: УрГУ, 1987. – С. 44–58.
5. Никонов В. А. Введение в топонимику / В. А. Никонов. – М.: Наука, 1965. – 180 с.

6. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М.: Наука, 1988. – 198 с.
7. Реєстр Війська Запорозького 1649 року / Підгот. до друку (голов. упоряд.) та ін.; Редкол.: Ф. П. Шевченко (відп. ред.) та ін. / О. В. Тодійчук, Ф. П. Шевченко. – К.: Наукова думка, 1995. – 592 с.
8. Словник гідронімів України. – К.: Наукова думка, 1979. – 782 с.
9. Список дворян, внесенных в дворянскую родословную книгу Полтавской губернии. – Полтава, изд. Полт. дворян. депутат. совр. 1898. – 120 с.
10. Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк. – К.: «Довіра», 2005. – 509 с.
11. Rospond S. Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna slowianskich nazw geograficznych / S. Rospond. – Wroclaw etc.: Wyd-wo PAN, 1957. – 73 s.

Умовні скорочення

Райони: Гр – Городищенський, Др – Драбівський, Жш – Жашківський, Зв – Звенигородський, Зл – Золотоніський, Кн – Канівський, Кп – Катеринопільський, К.-Ш – Корсунь-Шевченківський, Лс – Лисянський, Мн – Маньківський, Мс – Монастирищенський, См – Смілянський, Тл – Тальнівський, Ум – Уманський, Хр – Христинівський, Чк – Черкаський, Чб – Чернобаївський, Шп – Шполянський; радг. – радгосп, р. – річка, с. – село, сучасн. – сучасний.

Аннотация. Гонца И. С. Структурно-грамматические особенности двучленных ойконимов Черкасчины

В статье рассмотрены принципы выделения мотивов номинации двучленных названий населенных пунктов Черкасской области и установлено их продуктивность. Особое внимание сосредоточено на детальном описании структурно-грамматических особенностей двухкомпонентных ойконимов, главной частью которых является имя существительное, совмещенное с

атрибутивным членом. Доминантной оказалась модель «прилагательное + имя существительное», которая возникла в результате сочетания административно-хозяйственных или географических терминов с качественными, притяжательными, относительными прилагательными и адъектонимами. Такие обозначения характеризуют объект за физическими свойствами почвы, размером, местом расположения, характером растительности и т.п. Процесс называния денотата происходил по принципу метонимии, синекдохи или как следствие метафорического сравнения. К номинациям, что потеряли распространение в современной топонимии, относятся названия поселений, мотивационной основой которых стало сочетание славянских автохтонных личных имен или христианских антропонимов и административно-хозяйственных терминов. Материал исследования позволяет констатировать, что для ойконимики Черкасчины нетипичными являются также предлоговые конструкции (так называемые ойконимы-ориентиры). Исходной лексической базой при создании таких названий чаще всего становились микротопонимы, реже – гидронимы и другие ойконимы.

Ключевые слова: *двучленный ойконим, атрибутивное определение, колоратив, адъектоним, бинарная оппозиция.*

Summary. Hontsa I. S. STRUCTURAL AND GRAMMATICAL FEATURES OF BINOMIAL NAMES OF THE SETTLEMENTS OF CHERKASSY REGION

The article deals with the allocation principles of motives of nomination binary compound names of the settlements of Cherkassy region and found their performance. Particular attention is paid to the detailed description of the structural and grammatical characteristics of two-component proper names of the settlements, the main part of which is a noun, combined with attributive member. Proved dominant model of " adjective + noun ", which was the result of a combination of administrative and economic or geographical terms of quality, possessive, relative adjectives. These definitions describe the object by its physical

properties of soil, size, location, nature of the vegetation and so on. The process of naming referents occurred on the principle of metonymy, synecdoche, or as a result of metaphorical comparison. To compound nominations, that had lost productivity in the modern proper names of the settlements include the names of settlements , motivational basis of which was a combination of autochthonous Slavic personal names or Christian proper names, administrative and economic terms. Material of the research allows to state that for the proper names of the cities and villages of Cherkassy region are also unusual names such as prepositional constructions. Initial lexical base in the creation of such names often become mikrotoponims, at least – geographical name of the ponds and other proper names.

Key words: *two-component proper names of the settlements, attributive member, binary compound names.*